

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.1.51>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ БОРЖНИКА У СПРАВАХ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Дорошенко Г.Г.,

*здобувач ступеня вищої освіти доктора філософії**Державного податкового університету*

ORCID: 0009-0003-2529-9352

e-mail: gen.doroshenko@gmail.com

Дорошенко Г.Г. Теоретико-правові засади дослідження визнання недійсними правочинів боржника у справах про неплатоспроможність фізичної особи.

У статті досліджено теоретико-правові засади визнання недійсними правочинів боржника у справах про неплатоспроможність фізичної особи. Проаналізовано правову природу правочинів боржника, вчинених до відкриття та під час провадження у справі про неплатоспроможність, а також їх вплив на баланс інтересів боржника та кредиторів. Особливу увагу приділено правовим наслідкам таких правочинів для формування ліквідаційної маси та можливості задоволення вимог кредиторів.

Розкрито співвідношення загальних положень цивільного законодавства щодо недійсності правочинів і спеціальних норм Кодексу України з процедур банкрутства, які передбачають особливий порядок оспорювання правочинів боржника. Визначено основні критерії та підстави визнання правочинів боржника недійсними, зокрема з урахуванням принципів добросовісності, справедливості, розумності та пропорційності. Особливу увагу приділено аналізу правочинів, що можуть мати ознаки фродаторних, а також правочинів, укладених із заінтересованими або пов'язаними особами.

Обґрунтовано значення інституту оспорювання правочинів боржника як важливого механізму захисту прав кредиторів, відновлення ліквідаційної маси та забезпечення ефективності процедур неплатоспроможності фізичних осіб. Розглянуто роль арбітражного керуючого та кредиторів у процесі виявлення і оскарження правочинів, які можуть порушувати баланс інтересів учасників провадження.

Досліджено наукові підходи та пропозиції вітчизняних і зарубіжних правознавців щодо вдосконалення механізмів виявлення недобросовісних правочинів. Також проаналізовано окремі елементи зарубіжного досвіду правового регулювання оспорювання правочинів боржника у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб, що може бути використано для подальшого вдосконалення національного законодавства.

Зроблено висновок, що з упровадженням процедури неплатоспроможності боржника – фізичної особи в Україні значно зросла кількість судових спорів, пов'язаних із оскарженням правочинів боржників. У статті запропоновано окремі юридичні підходи та правові конструкції, спрямовані на запобігання зловживанню боржниками своїми правами під час процедур банкрутства, а також на підвищення ефективності захисту прав кредиторів і забезпечення стабільності цивільного обороту.

Ключові слова: неплатоспроможність фізичної особи, боржник, правочин, недійсність правочину, оспорювання правочинів, захист прав кредиторів, Кодекс України з процедур банкрутства.

Doroshchenko H.H. Theoretical and legal foundations for investigating the invalidity of debtor's transactions in cases of natural person insolvency.

The article examines the theoretical and legal foundations for declaring the debtor's transactions invalid in cases of insolvency of an individual. The legal nature of transactions performed by a debtor both before the opening of insolvency proceedings and during such proceedings is analyzed, as well as their impact on maintaining the balance of interests between the debtor and creditors. Particular attention is paid to the legal consequences of such transactions for the formation of the insolvency estate and the possibility of satisfying creditors' claims.

The correlation between the general provisions of civil legislation on the invalidity of transactions and the special rules established by the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures is revealed. These special provisions provide a specific mechanism for challenging debtor's transactions within insolvency

proceedings. The main criteria and grounds for declaring debtor's transactions invalid are identified, taking into account the principles of good faith, fairness, reasonableness, and proportionality. Special attention is given to transactions that may possess features of fraudulent conveyances, as well as transactions concluded with interested or related parties.

The study substantiates the significance of the institution of challenging debtor's transactions as an important legal mechanism for protecting creditors' rights, restoring the insolvency estate, and ensuring the effectiveness of personal insolvency procedures. The role of insolvency practitioners and creditors in identifying and contesting transactions that may violate the balance of interests among the participants in insolvency proceedings is also analyzed.

The article examines scholarly approaches and proposals of Ukrainian and foreign legal scholars regarding the improvement of mechanisms for detecting unfair or abusive transactions. In addition, certain aspects of foreign legal regulation concerning the challenging of debtor's transactions in personal insolvency proceedings are analyzed, which may be useful for further development and improvement of national legislation.

It is concluded that the introduction of the personal insolvency procedure in Ukraine has significantly increased the number of court disputes related to challenging debtor's transactions. The article proposes several legal approaches and conceptual frameworks aimed at preventing abuse of rights by debtors during bankruptcy procedures, improving the protection of creditors' rights, and ensuring the stability and predictability of civil circulation.

Key words: insolvency of a natural person, debtor, transaction, invalidity of transaction, challenging transactions, protection of creditors' rights, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні інституту неплатоспроможності фізичних осіб стало важливим кроком у напрямі гуманізації приватноправових відносин та адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Водночас, практична реалізація процедур неплатоспроможності виявила низку проблем, пов'язаних із вчиненням боржниками правочинів, спрямованих на виведення активів або штучне зменшення майнової маси. Такі дії негативно впливають на рівень задоволення вимог кредиторів та підривають довіру до механізмів банкрутства. Окрім цього, з початком повномасштабного вторгнення питання банкрутства фізичних осіб стає важливим аспектом життєдіяльності багатьох людей в Україні. Даний механізм дозволяє відновити економічну життєздатність багатьох українців, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на економіку країни. У цьому контексті особливого значення набуває інститут визнання недійсними правочинів боржника, який покликаний запобігати зловживанням правом і забезпечувати справедливість процедур неплатоспроможності.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження інституту визнання недійсними правочинів боржника у справах про неплатоспроможність фізичної особи та визначення його значення для забезпечення балансу інтересів учасників провадження.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці недійсності правочинів у цивільному праві присвячені праці таких науковців, як Г.В. Самойленко О.О. Степанов, та інші. Окремі аспекти оспорування правочинів у процедурах банкрутства досліджувалися Ю.О. Сушицькою, І.А. Світлишиною. Водночас питання визнання недійсними правочинів саме боржника-фізичної особи у справах про неплатоспроможність залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Правочини боржника у справах про неплатоспроможність фізичної особи мають особливу правову природу, оскільки вчиняються в умовах фінансової неспроможності та безпосередньо впливають на обсяг майнової маси, з якої задовольняються вимоги кредиторів. Загальні положення Цивільного кодексу України визначають правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Водночас у процедурах неплатоспроможності правочини боржника набувають спеціального значення, оскільки можуть використовуватися як інструмент зловживання правом.

Кодекс України з процедур банкрутства передбачає спеціальні підстави для визнання правочинів боржника недійсними. Йдеться, зокрема, про правочини, вчинені з метою завдання шкоди кредиторам, правочини з пов'язаними особами, а також правочини, внаслідок яких боржник отримав явно менше майнового еквівалента. Такі положення спрямовані на реалізацію принципу справедливості та забезпечення рівності кредиторів та захисту їх прав.

У статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства зазначається, що оспорування правочинів, вчинених боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження, відбувається за заявою арбітражного керуючого або кредитора з таких підстав:

- боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;
- боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;
- боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;
- боржник оплатив іншій особі або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна;
- боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог;
- боржник безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог;
- боржник уклав договір із заінтересованою особою;
- боржник уклав договір дарування [1].

Найпоширенішими підставами визнання правочинів боржника недійсними, зазвичай, є укладання договорів дарування та договорів із заінтересованими особами, а також правочинів щодо відчуження майна за нижчими від ринкових цінами.

Саме тому важливим теоретичним аспектом є співвідношення загальноцивільних та спеціальних «банкрутних» підстав недійсності правочинів. На відміну від класичних підстав недійсності, передбачених цивільним законодавством (порушення форми, волі, змісту правочину), у справах про неплатоспроможність ключове значення має саме економічний та функціональний критерій – вплив правочину на майновий стан боржника та можливість задоволення вимог кредиторів.

Окремої уваги заслуговує принцип добросовісності, який є базовим для оцінки поведінки боржника. Вчинення правочинів напередодні відкриття провадження у справі про неплатоспроможність або після його відкриття нерідко свідчить про недобросовісну поведінку боржника. Звичайно, такий правочин може бути й маркером виключно добросовісності боржника, який активними діями намагається або намагався відновити свою платоспроможність самостійно. Саме тому суди при вирішенні питання про визнання таких правочинів недійсними повинні оцінювати не лише формальну відповідність закону, а й реальну мету та наслідки правочину.

Наприклад, факт укладення боржником договору із заінтересованою особою (як спеціальна підстава оскарження правочину) сам по собі не свідчить про недобросовісність боржника та не вказує на бажання зменшити ліквідаційну масу. Якщо угода в своєму кінцевому результаті передбачала отримання боржником реальних коштів і вартість майна відповідала ринковим цінам, то в даному випадку заінтересована особа ніяким чином не відрізняється від будь-яких третіх осіб.

У судовій практиці правочини, що укладені боржником та направлені на виведення активів, приховування майна чи заподіяння шкоди кредиторам, отримали назву фраздаторних [2].

Варто погодитись з науковцями, що відсутність чіткого законодавчого визначення фраздаторних правочинів, формальна законність правочину у момент його укладення, складність доведення умислу боржника, використання афілійованих (заінтересованих) осіб для виведення майна посилюють необхідність дослідження підстав визнання таких правочинів недійсними в теоретичному та правозастосовочому аспектах [3].

Інститут оспорювання правочинів боржника виконує подвійну функцію: з одного боку, він слугує засобом захисту прав та інтересів кредиторів, а з іншого – сприяє формуванню належної правової культури та дисципліни боржників. Його ефективність значною мірою залежить від узгодженості судової практики та чіткості законодавчих приписів.

Практика визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство є універсальним засобом захисту у відносинах неплатоспроможності та частиною єдиного механізму правового регулювання відносин неплатоспроможності, що спрямована на дотримання балансу інтересів не лише осіб які беруть участь у справі про банкрутство, а й осіб, залучених у справу про банкрутство, наприклад, контрагентів боржника [4].

Важливим аспектом дослідження інституту оспорювання правочинів боржника є визначення критеріїв, за якими суд може встановити факт спрямованості правочину на порушення прав кредиторів. У науковій літературі зазначається, що такими критеріями можуть бути економічна необґрунтованість правочину, істотне відхилення ціни правочину від ринкової вартості майна, а також наявність зв'язків між сторонами правочину. У більшості випадків сукупність саме цих обставин дозволяє суду зробити висновок про недобросовісність поведінки боржника та про спрямованість правочину на зменшення ліквідаційної маси.

Особливе значення має встановлення фактичного економічного результату правочину. Якщо внаслідок укладення правочину майновий стан боржника погіршився або він позбувся активів, які

могли бути використані для задоволення вимог кредиторів, такий правочин може бути кваліфікований як такий, що порушує принцип рівності кредиторів. Водночас необхідно враховувати, що не кожне зменшення майнової маси боржника є підставою для визнання правочину недійсним. У господарському та цивільному обороті природним є здійснення різноманітних операцій, спрямованих на підтримання фінансової стабільності, погашення зобов'язань або отримання доходу.

Саме тому при розгляді відповідних спорів суди повинні оцінювати правочини боржника з урахуванням принципу пропорційності. Даний принцип передбачає необхідність встановлення балансу між інтересами кредиторів та правом боржника вільно розпоряджатися своїм майном. Втручання у цивільно-правові відносини шляхом визнання правочину недійсним повинно бути виправданим та обґрунтованим, а також спрямованим на досягнення законної мети – забезпечення справедливого розподілу майнових активів між кредиторами.

Окремо законодавець передбачив можливість закриття провадження у справі у разі, якщо буде виявлено, що майно членів сім'ї боржника було придбано за кошти боржника та/або зареєстровано на іншого члена сім'ї з метою ухилення боржника від погашення боргу перед кредиторами (п. 2 ч. 7 ст. 123 КУзПБ).

Слушно погодитись з Кабенюк Ю. стосовно того, що у випадку виявлення придбання майна членів сім'ї боржника за його кошти або ж його реєстрацію на іншого члена сім'ї, справа про неплатоспроможність не повинна закриватися, позаяк фізична особа уже перебуває у спеціальному правовому режимі інституту неплатоспроможності, і тому має бути використаний саме його інструментарій задля визначення подальшої юридичної долі боргових зобов'язань. Водночас наявні підстави свідчать про недобросовісну поведінку боржника, який вчинив відповідні дії з метою штучно [5].

Важливим є також питання розподілу доказового навантаження між сторонами спору. Зазвичай ініціатором оспорування правочину виступає арбітражний керуючий або кредитор. Саме на них покладається обов'язок доведення обставин, які свідчать про наявність підстав для визнання правочину недійсним. Водночас боржник або інша сторона правочину має право довести, що укладений правочин мав реальний економічний зміст, був спрямований на досягнення законної мети та не завдав шкоди інтересам кредиторів.

Важливу роль у таких справах відіграє арбітражний керуючий, який здійснює аналіз фінансового стану боржника та перевіряє правочини, вчинені ним протягом певного періоду до відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Саме арбітражний керуючий володіє необхідними інструментами для виявлення потенційно фраздаторних правочинів, зокрема шляхом аналізу фінансової документації, банківських операцій та інших відомостей про майновий стан боржника. Ефективність діяльності арбітражного керуючого безпосередньо впливає на рівень захисту прав кредиторів та результативність процедур неплатоспроможності.

Окремої уваги потребує питання часових меж оспорування правочинів боржника. Законодавство встановлює так званий «підозрілий період», протягом якого правочини можуть бути перевірені та оскаржені у судовому порядку. Такий період має важливе значення, оскільки саме напередодні відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржники найчастіше здійснюють дії, спрямовані на приховування або відчуження майна.

Встановлення трирічного строку для оспорування правочинів боржника є компромісом між необхідністю захисту прав кредиторів та принципом стабільності цивільного обороту. З одного боку, цей строк дозволяє виявити більшість недобросовісних правочинів, що були вчинені з метою виведення активів. З іншого боку, надмірне розширення такого періоду могло б призвести до правової невизначеності та негативно вплинути на стабільність майнових відносин.

Вищезазначене твердження слід розглянути через призму позиції Великої Палати Верховного Суду, викладеної у постанові від 03.07.2019 у справі №369/11268/16-ц. Суд зазначив, що не виключається визнання договору недійсним, направленою на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України) [6].

В такому правозастосовчому контексті слід більше детально аналізувати кожен випадок окремо аби не допустити непотрібного зловживання правами сторін та ігнорування спеціальних норм, встановлених КУзПБ. У теоретичному аспекті значний інтерес становить співвідношення інституту оспорування правочинів у процедурах банкрутства із загальними механізмами захисту прав кредиторів, що передбачені цивільним законодавством. У цивільному праві існує інститут так званого «пауліанського позову», який дозволяє кредитору оскаржувати правочини боржника, що завдають шкоди його майновим інтересам. За своєю правовою природою механізм оспорування правочинів у процедурах банкрутства має певну схожість із пауліанським позовом, однак відрізняється ширшим колом підстав та спеціальним процесуальним порядком.

Тому, доцільно погодитись з думкою науковців, що через критерій максимально можливого справедливого задоволення вимог кредиторів може спотворюватись сама ідея відносин неплатоспроможності у справах про банкрутство [7].

Особливістю процедур неплатоспроможності є те, що оспорювання правочинів здійснюється не в інтересах окремого кредитора, а в інтересах усієї сукупності кредиторів. У результаті визнання правочину недійсним відповідне майно або грошові кошти повертаються до ліквідаційної маси та використовуються для пропорційного задоволення вимог усіх кредиторів. Такий підхід забезпечує реалізацію принципу справедливості та рівності учасників провадження.

Саме тому, наразі, застосування різного спектру юридичних інструментів, які рознесені по різних категоріях, є необхідним важелем процесу. Під час розгляду відокремлених проваджень у справі про банкрутство часто виникає чимало процесуальних питань, вирішення яких має важливе практичне значення. Це і процедура розгляду таких проваджень (під час чого застосовуються одночасно норми КУзПБ та ГПК України), і коло учасників відокремлених проваджень, процедура апеляційного та касаційного оскарження [8].

Важливим напрямом дослідження є також аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання оспорювання правочинів боржника у процедурах неплатоспроможності фізичних осіб. У більшості країн Європейського Союзу існують спеціальні правові механізми, спрямовані на запобігання виведенню активів боржниками. Наприклад, законодавство багатьох держав передбачає можливість визнання недійсними правочинів, укладених із пов'язаними особами або здійснених безоплатно протягом певного періоду до відкриття процедури банкрутства.

Зарубіжна практика також демонструє важливість використання презумпцій недобросовісності у випадках, коли правочини укладаються між пов'язаними особами або мають очевидно невігідний економічний характер. Наявність таких презумпцій значно спрощує процес доказування у суді та сприяє більш ефективному захисту прав кредиторів.

Разом із тим важливо забезпечити баланс між захистом прав кредиторів та необхідністю збереження можливості для боржника відновити свою платоспроможність. Процедура неплатоспроможності фізичної особи спрямована не лише на задоволення вимог кредиторів, але й на надання боржнику можливості почати економічну діяльність з «чистого аркуша». Саме тому законодавство повинно передбачати такі механізми оспорювання правочинів, які б не створювали надмірного тиску на боржника та не обмежували його права більше, ніж це необхідно для досягнення законної мети.

На сучасному етапі розвитку законодавства України можна виділити декілька основних проблем, пов'язаних із застосуванням інституту визнання недійсними правочинів боржника у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. По-перше, відсутність чітких критеріїв визначення фродаторних правочинів призводить до різного тлумачення відповідних норм судами. По-друге, складність доказування недобросовісності боржника та наявності умислу на заподіяння шкоди кредиторам ускладнює практичну реалізацію цього інституту. По-третє, недостатній рівень інформаційної прозорості щодо майнового стану боржника може перешкоджати виявленню правочинів, спрямованих на приховування активів.

З огляду на зазначене доцільним є вдосконалення законодавчого регулювання у цій сфері. Зокрема, можна запропонувати законодавче закріплення поняття фродаторного правочину, визначення чітких критеріїв його встановлення, а також розширення інструментів доступу арбітражних керуючих до інформації про активи боржника. Крім того, важливим напрямом удосконалення є формування сталої судової практики, яка б забезпечувала однакове застосування норм законодавства.

Висновки. Інститут визнання недійсними правочинів боржника у справах про неплатоспроможність фізичної особи є важливим елементом правового механізму захисту інтересів кредиторів та забезпечення ефективності процедур банкрутства. Його основною метою є запобігання зловживанням з боку боржника, відновлення майнової маси та забезпечення справедливого розподілу активів між кредиторами.

Водночас, застосування цього інституту повинно здійснюватися з урахуванням принципів добросовісності, справедливості та пропорційності. Визнання правочину недійсним має бути обґрунтованим та спрямованим на досягнення законної мети – захист прав кредиторів без необґрунтованого обмеження прав боржника.

Подальший розвиток правового регулювання у цій сфері має бути спрямований на вдосконалення механізмів виявлення фродаторних правочинів, підвищення ефективності діяльності арбітражних керуючих та формування єдиної судової практики. Це сприятиме підвищенню довіри до процедур неплатоспроможності фізичних осіб та забезпеченню стабільності цивільного обороту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 №2597-VIII: станом на 26.12.2025. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
2. Дяченко С.В., Динюк А.А. Фраудаторні угоди в господарському судочинстві. Судова практика. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2023. Вип. 3 (12). С. 151–159. URL: https://dpu.edu.ua/images/2023/Photo_dlya_novyn_2023/Kafedra%20pryvatnogo%20prava/Ur.%20casopis%20312%202023.pdf.
3. Райчева С. І. Майнові спори щодо недійсності правочинів боржника у відокремленому провадженні у справах про банкрутство. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Том 1 № 3. 2025. С. 454 – 463. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/333305/322226>.
4. Жуков С. Проблемні питання визнання недійсними правочинів боржника у справі про банкрутство. «Юрліга». 2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/834531>.
5. Кабенюк Ю. Визнання правочинів недійсними у процедурі неплатоспроможності фізичної особи. *Електронне наукове видання «Право України»*. 2022 URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2022_7-s4.pdf.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі №369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786>.
7. Нецька Л.С., Зарудний Н.В. Проблемні питання визнання недійсними правочинів під час провадження у справах про банкрутство. *Юридичний вісник* 3 (76). 2025. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/download/20531/27586&ved=2ahUKewj5sd__q5qTAxUpU1UIHR5mPfuQFnoECBwQAQ&usq=A0vVaw1oSnyat5ECp9G62He20Z5E.
8. Дутка В.В. Процесуальні особливості розгляду справ про банкрутство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 176-178. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/41.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026